

OCHRANA SVEDOMIA AKO SÚČASŤ SLOBODY NÁBOŽENSTVA V EURÓPE

Marek Šmid

Abstract: Legal protection of conscience as a constituent of religion freedom in Europe. Issue of legal protection of conscience in dealing with sensitive situations affecting the morality of people is becoming increasingly topical. Churches and religious communities own comprehensive system of principles which have positively formed our civilization. The views of people with no religion attitude in this area, however, can not therefore be described as less relevant within the civil society. The concept of bilateral agreements concluded between the State and churches and religious communities on the protection of the moral and doctrinal principles via national law that includes all reasonable and relevant views of population, seems to be socially understandable, acceptable and effective political and legal proposal. The paper analyzes this issue and offers practical solutions for the Slovak Republic, namely after previous unsuccessful attempts, representing clearly a different concept of conscientious objection.

Svedomie možno podľa môjho názoru definovať z rôznych hľadísk, ktoré sú prijateľnými preto, lebo zodpovedajú celému spektru činiteľov vstupujúcich do jeho podstaty. Na účely tohto príspevku postačuje svedomie vymedziť snáď len druhoivo – ide o súbor fyziologických, psychologických i spirituálnych činiteľov, opierajúcich sa o jednoznačný koncept slobodnej vôle človeka.

Dovolím si však aj trochu humoru. Jedným z takýchto vymedzení svedomia by bola aj miera jeho formácie a atribútov; ak by išlo napríklad o ideálne svedomie, nachádzali by sme u neho stopercentný deficit pýchy, lakomstva, smilstva, závisti, obžerstva, hnevu a lenivosti a stopercentnú prítomnosť pokory, veľkodušnosti, čistoty, dobroprajnosti, miernosti, trpezlivosti a usilovnosti. Ide takto o stav duše, ktorý možno graficky a trochu aj poeticky znázorniť ako hľadajúce detské oči, ktoré sú naším výrazom po celý život; ide len o to, nakoľko ich odmietame, alebo chránime. Svedomie je čisté, ak ho používame, ak nie, špiní sa, tým sa odlišuje napríklad od košele.

Ak toto je naše svedomie, potom výhradu vo svedomí by sme mohli definovať ako odpor voči všetkému, čo by nás nútilo znižovať náš stopercentný deficit alebo stopercentnú prítomnosť vyššie uvedených vlastností. Právo vidí svedomie aj ako interakciu s dobrovoľne zvolenými životnými princípmi.

Aký je v celistvosti systém ochrany náboženskej slobody a slobody svedomia vo svete?

1. Politická rovina – dokumenty politickej povahy prijaté v rámci:

- Organizácie spojených národov (Rada Organizácie Spojených národov pre ľudské práva) – univerzálna medzinárodná ochrana ľudských práv;

- Rady Európy, Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe, Organizácie amerických štátov, Africkej únie, teda v rámci regionálnych medzinárodných organizácií – regionálna medzinárodná ochrana ľudských práv;
  - Európskej únie a jej orgánov a agentúr – regionálna nadnárodná ochrana ľudských práv;
- mimovládnych medzinárodných a vnútroštátnych organizácií;
- Svätej stolice a lokálnych zložiek Katolíckej cirkvi;
  - cirkví a náboženských spoločností na medzinárodnej i vnútroštátnej úrovni;
  - štátov, štátnych zákonodarných a exekutívnych orgánov, ombudsmanov.
2. Právna rovina – normatívne právne akty:
- viacstranné a mnohostranné univerzálne a regionálne medzinárodné zmluvy o ľudských právach (Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd);
  - právne akty Európskej únie (Charta základných práv Európskej únie, úniová antidiskriminačná smernica...);
  - ústavy štátov, ústavné právne normy;
  - zákonné a podzákonné právo štátov;
  - kánonické právo v interakcii s civilným právom;
  - právne poriadky cirkví a náboženských spoločností;
  - bilaterálne medzinárodné zmluvy uzavreté medzi štátmi a Svätou stolicou a bilaterálne vnútroštátne zmluvy uzavreté medzi štátmi a cirkvami a náboženskými spoločnosťami.
3. Právna rovina – akty aplikácie práva – rozhodnutia a judikatúra:
- regionálnych medzinárodných súdov (Európsky súd pre ľudské práva...);
  - Súdneho dvora Európskej únie;
  - ústavných súdov jednotlivých členských štátov;
  - všeobecných súdov jednotlivých štátov;
  - cirkevných súdov v prieniku s civilnými záležitosťami;
  - zákonodarnej a výkonnej moci jednotlivých štátov.
4. Slovenský systém obsahuje:
- politické medzinárodné, nadnárodné a vnútroštátne civilné a cirkevné dokumenty;
  - civilné a cirkevné akty aplikácie práva medzinárodnej, nadnárodnej a vnútroštátnej povahy;
- normatívne právne akty, a to
- multilaterálne medzinárodné zmluvy o ľudských právach (najmä Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd);
  - právo Európskej únie (najmä Charta základných práv Európskej únie a antidiskriminačné sekundárne právo únie);
  - Ústavu Slovenskej republiky (najmä čl. 24);

- zákony (najmä zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženstva a o postavení cirkví a náboženských spoločností; špeciálne zákony - Zákon o zdravotnej starostlivosti č. 576/2004 Z. z. a ďalšie) a podzákonné normy;
- kánonické právo v interakcii s civilným právom;
- právne poriadky registrovaných cirkví a náboženských spoločností;
- systém medzinárodných a vnútroštátnych bilaterálnych zmlúv s cirkvami a náboženskými spoločnosťami.

Pri hodnotení vývoja a rámca základných ľudských práv vo svete treba brať do úvahy viaceré nové, vzájomne súvisiace faktory v oblasti ľudských práv a prístupu k náboženstvu. Takýmito faktormi sú:

- požiadavka takzvanej náboženskej neutrality štátu, ktorá neznamena nestrannosť k náboženstvám a sekularizmu ako ku rôznym životným názorom a postojom, ale znamená potlačenie verejných prejavov náboženstva a jeho princípov uplatňovaných vo verejnom živote v prospech sekularizácie a ateistických princípov (nejde o otázku laickosti štátu);
- komercializácia veľkých rozmerov v morálne citlivých oblastiach, pri tzv. hesle slobodného výskumu (antikoncepcia, embryonálne terapeutické klonovanie a podobne), premietanie do politického a právneho rozmeru rozhodovania na medzinárodnej a nadnárodnej úrovni, cieľná podpora výskumu - prílev financií do určitých sektorov, napríklad z EÚ (95 % embryonálne klonovanie 5 % dospelé kmeňové bunky v 7. rámcovom programe - výhlady v 8. rámcovom programe pre vedu a výskum), indukované preskripcie;
- vývoj na národnej úrovni práva v jednotlivých členských štátoch Rady Európy a Európskej únie, smerujúci ku postupnej konvergencii liberálnych pozícií týchto štátov v morálnych otázkach, následne k presunu kompetencií na medzinárodnú a nadnárodnú súdu (Európsky súd pre ľudské práva, Súdny dvor Európskej únie), z dôvodu nachádzania jednotných pozícií v potrebnej väčšine štátov (súčasná *a contrario* argumentácia Európskeho súdu pre ľudské práva v prospech voľnej úvahy štátov z dôvodu hlbokjej diferenciácie pozícií v morálnych otázkach);
- liberalizačný politický a právny vývoj na medzinárodnej a nadnárodnej úrovni práva (napríklad v oblastiach, v ktorých Európsky súd pre ľudské práva rozhoduje v priebehu ostatných dvoch dekád);
- presadzovanie zásady rovnosti v doposiaľ málo riešených oblastiach života;
- fóbia z možnej diskriminácie pri porušení tejto rovnosti bez skúmania účinkov a hodnoty presadzovania rovnosti v konkrétnych veciach (požiadavka manželstva či adopcie osobám rovnakého pohlavia a podobne);
- tlak na redukovanie až odstránenie práv na uplatnenie výhrad vo svedomí v súvislosti s meritórnym prehodnocovaním morálne citlivých otázok (argumentácia ochrany práva žien na prístup k umelému

ukončeniu tehotenstva v prípade uplatňovania výhrad vo svedomí v posudku siete expertov EÚ 2006, rezolúcia Parlamentného zhromaždenia Rady Európy č. 1763 - história a tzv. „švédske pokračovanie“);

- skryté formy porušovania slobody svedomia mimo práva (pracovno-právny tlak, výhody a nevýhody a podobne);
- všeobecný presun ťažiska hľadania argumentov z kresťanských (zjavených) základov na relativizujúce základy (odklon od absolútnych základov, strata orientácie), vylučovanie náboženskej (v dôsledku toho aj etickej) pozície z vedy a výskumu;
- cieľné formovanie vedomia ľudí - skresľovanie výsledkov vedeckého bádania („úspechy“ embryonálneho terapeutického klonovania), argumentačné konštrukcie vychádzajúce z premís, ktoré sú samotné latentnými konštrukciami, ale pracujú zo skúsenosťou ľudí alebo ich citmi („keďže stoja proti sebe právo na prístup ženy k abortu a právo na život, treba pri výhrade vo svedomí riešiť najprv to prvé“; „keďže sa preukázali vynikajúce výsledky pri výchove detí lesbickými párami, kto by bol taký necitlivý, aby adopcie tohto druhu neumožnil a nechal sa trápiť deti v domovoch“), argumentácia zahmlievaním skutočného stavu v zdraví obyvateľstva (počty umelých ukončení tehotenstiev, rok 2010 - 27 tisíc, rok 2006 - 50 tisíc, s opomenutím uvedenia, že ide o chirurgické zákroky nezohľadňujúce skryté formy abortov vykonané na základe antikoncepcie, ktorá sa podporuje a vzmáha);
- tlak na zmeny v koncepcii základných ľudských práv - spochybňovanie oprávnenosti existencie slobody náboženstva a slobody svedomia ako osobitného ľudského práva a nahradenie inými klasickými právami (právo na zhromažďovanie, prejavu, združovanie, ochrana súkromného života a podobne), presadzovanie vzniku a akceptovanie nových ľudských práv (napríklad práva ženy na abort, práva ukončiť neprirodzene svoj život) konkurujúcich klasickým ľudským právam (napríklad právam na život, rodinu) bez ohľadu na stupeň právnej sily, psychologické a právne zahmlievanie východiskových výrazov: interrupcia nie je prerušením a pokračovaním, ale ukončením tehotenstva; lieky v zoznamoch liekov nie sú liekmi, abortíva neliečia, každá abortívna „antikoncepcia“, napríklad *morning after pill*, ukončuje už počatý život, embryo, nesmeruje teda k zabráneniu počatia a podobne, koncepčné zmeny pri jednotlivých ľudských právach, napríklad tlak na zmenu doposiaľ používaného výrazu *homosexual legal subject* na *universal sexual legal subject* v súvislosti s presadzovaním novej koncepcie, zabezpečujúcej komplexnú a univerzálnu ochranu základných ľudských práv z hľadiska rovnosti všetkých variant slobodnej sexuálnej voľby.

Článok 7 Základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, uzavretej v roku 2000, ustanovuje, že *Slovenská republika uznáva každému právo uplatňovať výhrady vo svedomí podľa vie-*

roučných a mravoučných zásad Katolíckej cirkvi. Rozsah a podmienky uplatnenia tohto práva ustanoví osobitná medzinárodná zmluva uzavretá medzi zmluvnými stranami. Článok 7 Dohody medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami, uzavretej v roku 2002, ustanovuje, že Slovenská republika uznáva právo každého uplatňovať výhrady vo svedomí podľa vieroučných a mravoučných zásad svojej registrovanej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. Rozsah a podmienky uplatnenia tohto práva ustanovia osobitné dohody uzatvorené medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami.

Čo je teda podstatou inštitútu výhrady vo svedomí? Právo prejavovať náboženské presvedčenie, vyznávať vieru či žiť v súlade s vlastným náboženským presvedčením, má tri základné polohy: právo vyznávať presvedčenie náboženskými úkonmi súkromne alebo verejne, individuálne alebo spoločne s inými; právo na verejnú ochranu hodnôt, ktoré predstavuje náboženstvo a právo každého odmietnuť také konanie, ktoré je nezlučiteľné s princípmi učenia Katolíckej cirkvi, resp. cirkví a náboženských spoločností. To korešponduje s článkom 18 ods. 2 Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach, ktorý znie: *Nikto nesmie byť podrobený donucovaniu, ktoré by narušovalo jeho slobodu vyznávať alebo prijať náboženstvo alebo vieru podľa svojej vlastnej voľby.*

V súlade s podstatou výhrady vo svedomí, každý by mal mať právo (možnosť, nie povinnosť) bez negatívnych právnych následkov, teda právnej sankcie na sebe (garancia zo strany právneho poriadku štátu) odmietnuť právnu povinnosť (uplatnenie výhrady vo svedomí), ktorá je v rozpore s tak závažnými princípmi učenia štátom registrovanej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti, že podmienkou jej splnenia by bolo porušenie slobody svedomia ako základného ľudského práva. Pri výhradách vo svedomí ide teda len o právne garantovanie a stabilizáciu možnosti odmietnuť konať v rozpore s vlastným svedomím a neriešia sa právne meritórne otázky, ktoré sa týkajú správnosti alebo nesprávnosti názorov na aborty, eutanáziu, zväzky osôb rovnakého pohlavia, reprodukčného zdravia, výchovy k rodičovstvu a podobne.

Je možná určitá slovenská cesta v oblasti ochrany slobody svedomia aj prostredníctvom zmlúv s cirkvami a náboženskými spoločnosťami?

Reálnym výsledkom rokovaní medzi štátom a cirkvami a náboženskými spoločnosťami na Slovensku by mohla byť medzinárodná zmluva so Svätou stolicou, resp. vnútroštátne zmluvy s jednotlivými cirkvami a náboženskými spoločnosťami o úprave právnych podmienok výkonnosti slobody svedomia vo vnútroštátnom právnom poriadku Slovenskej republiky s dohodnutím (priamo v textoch zmlúv) tých princípov viery a mravov, ktoré štát bude mať podľa zmlúv povinnosť rešpektovať vo vnútroštátnom právnom poriadku Slovenskej republiky. Treba teda zdôrazniť, že uvedené princípy by definovali jednotlivo príslušné cirkvi

a náboženské spoločnosti, a tieto by sa právne ustanovili v zmluve až na základe dohody so štátom.

Následne, vnútroštátny právny poriadok SR by mal rešpektovať všetky rozumné výhrady vo svedomí, vznesené tak na základe náboženského presvedčenia veriacich a noriem všetkých registrovaných cirkví a náboženských spoločností, ako aj na základe prijateľných a racionálnych názorov, ktorých východiskom nie je náboženstvo, ak také budú vznesené pri príprave implementácie uvedených zmlúv. Keďže by tak vznikol právny stav, v ktorom by sa každý obyvateľ SR mohol oprieť o všetky námietky v ich súhrne, odstrániť by sa najcitlivejšia prekážka – prekážka novej diskriminácie. Zjednodušene, potvrdil by sa potenciál cirkví a náboženských spoločností v morálnej rovine, úctivý priestor by však dostalo svedomie všetkých. O takejto koncepcii sa odporúča rokovať v záujme právnej istoty, rozvoja Slovenska a jeho obyvateľov, zachovania jeho síl a pozitív. V súvislosti s prirodzenou a známou zdržanlivou reakciou na predchádzajúce návrhy zmlúv o výhradách vo svedomí ide o celkom novú a odlišnú koncepciu. Vychádza zo skúsenosti, že pocit spoločenského diktátu, diskriminácie alebo neúcty k iným pohľadom je priamo v rozpore s cieľom výhrad vo svedomí, či už ide o subjektívny pocit alebo účelové či nedostatočne vysvetlené politické a právne kroky.

O ochranu ktorých princípov by napríklad mohlo ísť? Známe sú napríklad dnes už ústavne riešené výhrady v oblasti vojenskej služby, ale život prináša množstvo ďalších citlivých situácií. Možno predstaviť niektoré z nich.

1. Princíp nedotknuteľnosti ľudského života od jeho počatia až po prirodzenú smrť (zamestnanci v zdravotníctve, inštitúcie, pacienti): odporúčanie, predpisovanie, distribúcia a podávanie farmaceutík, vykonávanie alebo spolupráca na činnosti, ktorej primárnym cieľom je spôsobíť umelé ukončenie tehotenstva v akomkoľvek jeho štádiu alebo neprirodzenú smrť.
2. Princíp úcty k ľudskému životu, a k jeho odovzdávaniu v jeho prirodzenej osobitosti a jedinečnosti (zamestnanci v zdravotníctve, vedec-kí pracovníci, inštitúcie, verejnosť): účasť na umelom alebo tzv. asistovanom oplodňovaní, genetických manipuláciách, eugenetickom konaní, embryonálnom ľudskom klonovaní, sterilizácii a všetkých činnostiach slúžiacich na antikoncepciu.
3. Princíp slobody vo výchovnom a vzdelávacom procese, v poradenstve a osvetovej činnosti (učitelia, rodičia, deti, školy, verejnosť): vyučovanie, odporúčania a príprava činností odporujúcich morálnym zásadám Katolíckej cirkvi v oblasti sexuálnej morálky, ako aj učeniu Katolíckej cirkvi v teologickej oblasti.
4. Princíp ochrany manželstva ako zväzku muža a ženy, ktorý má za cieľ vytvoriť trvalé životné spoločenstvo, zabezpečujúce riadnu výchovu detí (právnici, duchovní, adopčné a iné inštitúcie, verejnosť): pri výkone advokátskej, sudcovskej, opatrovníckej a tútorskej činnosti.
5. Princíp ochrany svedomeho a zverenieho tajomstva (duchovní, oso-

by vykonávajúce obdobnú činnosť): povinnosť vypovedať pred orgánmi v trestnom konaní alebo civilnými súdmi.

6. Princíp rešpektovania slobody vykonávať náboženské úkony a na dostatočný oddych v súvislosti so zodpovednosťou v zamestnaní (zamestnanci v obchodoch, vo vojsku a iných inštitúciách): činnosť obmedzujúca vykonávanie predpísaných náboženských úkonov (nedelná práca, služba...), práca s mimoriadnou zodpovednosťou s predpokladom vážnej ujmy v prípade nedostatku oddychu.
7. Princíp slobody pri používaní náboženských symbolov (verejnosť, obchody, vojsko, školy a iné inštitúcie): používanie náboženských symbolov a symbolov na verejnosti.

Aké sú kľúčové dôvody na uzavretie osobitných zmlúv o ochrane svedomia na Slovensku?

1. Základné zmluvy medzi štátom a cirkvami a náboženskými spoločnosťami v SR obsahujú priame záruky ochrany slobody svedomia (články 7) a medzinárodný záväzok prijať osobitnú zmluvu o ochrane svedomia, pričom ochrana svedomia (správne v texte zmluvy formulovaná) je v zhode aj s liberálnymi princípmi (je širokospektrálna z politického hľadiska).
2. V aplikačnej rovine by išlo o veľmi stabilné prednostné zmluvy pred zákonmi schválené NR SR s externou viazanosťou bez ohľadu na tlak na vnútroštátny právny poriadok.
3. Právna úprava by z hľadiska procesného bola stabilnejšou než zákony štátu, lebo je dvojstranne dohodnutou na vysokej úrovni a prakticky ju nemožno jednostranne legislatívne meniť.
4. Garancia práva nekonať proti svojmu svedomiu formovanému náboženským presvedčením, resp. konať v súlade s ním je kľúčovou súčasťou ochrany slobody náboženstva a slobody svedomia ako základných práv v slovenskom systéme, ktorého súčasťou sú zmluvy s cirkvami a náboženskými spoločnosťami; absencia týchto noriem môže spôsobovať medzeru v právnom poriadku a nefunkčnosť jeho časti v oblasti ľudských práv.
5. Výlučne v učení náboženských subjektov sa nachádzajú ucelené a akceptované systémy morálnych princíпов (nejde o náhodné či individuálne názory); nemali by sa obchádzať v právnom poriadku, pretože tu je práve najväčší tlak občanov na jeho ochranu (demokratický princíp). To v prípade predloženej koncepcie nevyklučuje prijatie právnej ochrany ďalších rozumných morálnych princíпов.
6. Zmluva v oblasti ochrany svedomia vyjadruje partnerský vzťah medzi štátom, ktorý zastupuje materiálnu stránku života a cirkvou, ktorá zastupuje transcendentné záležitosti, pričom oblasť právnej ochrany svedomia sa týka súčasne oboch týchto stránok, čomu zodpovedá osobitné medzinárodné i vnútroštátne postavenie slobody náboženstva a slobody svedomia ako základného ľudského práva, pričom zákony štátu nariaďujú jednostranne práva a povinnosti a vyjadrujú skôr

princíp subordinácie a osobitnosť náboženstva a uznanie jeho miesta v ľudskej myslí a spoločnosti je z dôvodov jeho kontaktu s otázkami zmyslu života, života a smrti a podobne, jasne zrejme a akceptovateľná medzi ľuďmi i v právnych poriadkoch v oblasti ochrany ľudských práv.

7. Pri používaní: dohoda o princípoch, ktoré treba chrániť, s jednotlivými náboženskými subjektmi umožňuje ich lepšiu špecifikáciu, než plošný zákon pre všetkých; komplexný systém právnej úpravy ochrany svedomia formovaného náboženstvom by bol prehľadnejší a ucelený.
8. Slovensko je viazané princípom súladu s *acquis communautaire* Európskej únie pri uzatváraní medzinárodných zmlúv. Trochu neskôr, po dosiahnutí liberalizačnej zhody v práve členských štátov RE a EÚ v otázkach slobody náboženstva a slobody svedomia a pri pokračovaní vývojových tendencií v rozhodovaní medzinárodných súdov v Európe môžu rozhodnutia ESĽP i SDEÚ založiť nový stav v *acquis communautaire* a uzatváranie zmlúv o ochrane svedomia bude pravdepodobne vystavené novým obmedzeniam, ktoré neplatili pri uzatvorení Základných zmlúv. Tomuto prispieva aj skutočnosť, že rozhodovanie v RE a EÚ sa v oblasti ľudských práv približuje a že rozhodnutia Európskeho súdu pre ľudské práva sú záväzné aj pre Súdny dvor EÚ po pristúpení EÚ k Európskemu dohovoru o ľudských právach.

Na záver sa vrátim k oblasti ochrany svedomia a výhrad vo svedomí. V tejto oblasti bude mať predpokladané zjednocovanie pozícií v oblasti citlivých morálnych hodnôt v Európe zásadný účinok. Ak sa na medzinárodnej úrovni prijme jednoznačná spoločná pozícia, napríklad povoľujúca embryonálne terapeutické klonovanie, ťažko si predstaviť udržateľnosť rezistencie určitej kliniky a jej lekárov nevykonávať takéto výskum, ktorý bude značne zvýhodňovať do výskumu zapojené inštitúcie. Ešte jednoduchšie, ťažko si predstaviť uplatnenie práva odmietnuť výskum, ktorý sa i právne, bez ohľadu na otázku legálnej spravodlivosti, potvrdzuje ako užitočný a pozitívny. Napokon, to, čo je všeobecne právne dovoľené, sa postupne stáva pozitívnym aj v očiach médií a verejnosti.

Prof. doc. JUDr. Marek Šmid, PhD., Ústav pre právne otázky náboženskej slobody Právnickej fakulty Trnavskej univerzity. Profesor ústavného práva, docent sociálnej práce; hosť. profesor PIO Rím; sudcovské skúšky. Oblasť vedeckého záujmu: medzinárodné právo, ústavné právo, ľudské práva, vzťahy štátu a cirkvi a náboženských spoločností, diplomacia; predseda Slovenskej spoločnosti pre medzinárodné právo; člen vedeckých rád viacerých právnických fakúlt v SR. Spoluzakladateľ, dekan Právnickej fakulty a súčasný rektor Trnavskej univerzity v Trnave.